

STRUKTURNOPOETSKI PRIKAZ SAMOGOVOROV MRTVIH V SLOVENSКИH NAGROBNIH NAPISIH

Slovnico in poetsko strukturo samogovorov mrtvih v slovenskih nagrobnih napisih kakor tudi primerek njihove aplikativne možnosti razodeva gradivo kakih 720 nagrobnih napisov s 70 slovenskih pokopališč. Pokopališče s takimi in podobnimi besedili je važen jezikovni simbol slovenske ljudske kulture, je prostor, kjer mnogi žalujejo javno, tudi ustvarjalno, in sicer s pomočjo gradiva iz svoje lastne domače strukturno-poetske jezikovne zakladnice.

Grammatical and poetic structures as well as an example of their possible application are discussed on the basis of a sample of some 720 epitaphs from 70 cemeteries in Slovenia, i. e. epitaphs which are expressed as if addressed by the dead to the living. A cemetery with such texts is an important linguistic symbol of Slovenian popular culture, it is a place where many grieve publicly, even creatively, making use of their own native linguistic-poetic repertoire.

0 Slovenska kultura je ena izmed redkih, ki nadaljuje svojo jezikovno ljudsko pismo varianto tudi v nagrobnih napisih, in sicer s pomočjo svojih lastnih strukturno-poetskih posebnosti. Čeprav večina nagrobnih napisov v Sloveniji prikazuje samo minimalne osnovne življenjepisne podatke (ime in datum smrti, včasih tudi rojstva, umrlega), nam jezikovni sprehod po teh pokopališčih pokaže tudi tisoče daljših ali krajših sporočil vseh vrst. Ta sporočila ali besedila lahko s strukturnopomenskega vidika razdelimo na tri skupine: tista, ki so izražena tako, (1) kot da jih naslavljajo živi mrtvim, (2) kot da jih naslavljajo mrtvi živim, in (3) vsa drugačna besedila.

V tej razpravi bomo obravnavali samo drugo skupino. Naše gradivo (zbrano največ l. 1983) obsega kakih 720 besedil te vrste, najdemo jih pa na kakih 70 pokopališčih v raznih krajih Slovenije (tj. 70 iz 98 pokopališč, ki smo jih obiskali in vsebujejo — kot kaže naše gradivo, ki pa seveda ni izčrpno — vse skupaj blizu 5000 besedil).

Literatura o nagrobnih napisih ni obširna in je nekako dveh vrst: zbirke teh napisov (včasih tudi klasificirane na razne kategorije) in občasna študija o njih. Tako imamo npr. vsaj pet večjih ali manjših zbirk v angleščini, eno v češčini in eno tudi v slovenščini, in sicer iz l. 1911.¹ Občasne študije o teh napisih se pojavljajo šele zadnja leta.² Vendar vsa ta dela vsebujejo ali opisujejo starejša besedila, posebno tista iz prejšnjih stoletij.

¹ Naj tukaj omenim vsaj zadnji dve, tj. J. J u n k o v á, Hřbitovní nápisy jako folklorní projev: Z výzkumu zátopove oblasti na Mikulovsku, v: Narodopisne aktuality 8—9, Stražnice 1971—72, str. 310—312 — kakih 58 besedil v verzih (nekaj tudi v nemščini) — in K. M e š k o, Grobni napisi, Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu 1911, str. 26, 27, 30 — kakih 113 besedil z 11 pokopališč na Slovenskem in zamejskem Koroškem.

² Našel sem samo naslednja dela (vsa v angleščini): V. D o w n s, Folk poetry in gravestone verse, v: Kentucky folklore record: A regional journal of folklore and folklife 25, 1—2 (januar—junij), Bowling Green, KY 1979, str. 28—36; K. M. C a m p b e l l, Poetry as epitaph, v: Journal of popular culture 14, 4, Bowling Green, OH 1981, str. 657—668; D. H. G e o r g e in M. A. N e l s o n, Resurrecting the epitaph:

Namen te razprave je ne samo zapolniti vsaj eno vrzel v raziskovanju te vrste ljudske jezikovne kulture, ampak to narediti tudi na poseben način, namreč pokazati tista nagrobna besedila, ki so izražena tako, kot da jih naslavljajo mrtvi živim, in hkrati razodeti njihovo slovnično in poetsko strukturo, pa še aplikativno možnost ali relevantnost. V prikazu slovnične strukture bo govor najprej o tem, kako prvi dve ali samo prva (slovnična) oseba označujejo naša besedila, nato pa o tem, kakšno strukturno(pomensko) vlogo imajo v zgradbi teh besedil velelniške in želelniške oblike. V osrednjem delu razprave, prikazu poetske strukture, bo najprej govor o štirih tipih in pogostnosti kitic, in sicer z vidika rime in metrike; sledil bo (tudi statistični) oris vseh teh rim in metrike in nazadnje še kratek prikaz literarnih obrazcev ali formul, ki po svoje prispevajo k večjemu razumevanju naših besedil, kakor tudi tega, kako si človek s pomočjo takih vzorcev lahko ustvarja ali razlaga smisel svojega življenja, svojega sveta. Nazadnje si bomo ogledali še, vsaj na enem zgledu, uporabnostno možnost naših besedil, tj. kako samogovori mrtvih lahko služijo tudi kot posebno jezikovno strukturnopoetsko sredstvo za prepričevanje živih.

1 Slovnična struktura

1.1 Prvi dve osebi. — Večina enogovornih (monoloških) besedil je označena s 1. in 2. osebo, npr. (MA):³

1 Pridi tiho k mojemu grobu
in ne kliči me nazaj,
saj zadosti sem trpel,
naj počivam v miru zdaj.

Tu je 1. oseba izražena s svojilnim pridevniškim zaimkom (*moj*), dvema glagoloma (*sem trpel*, *počivam*) in osebnim zaimkom (*me*), medtem ko je 2. oseba izražena z dvema velelniškim oblikama (*pridi*, *ne kliči*). Ti dve osebi izražajo tri besedne vrste: glagoli (GL), osebni zamki (OZ), svojilni pridevniški zaimki (SPZ) in — kar se tiče 2. osebe — tudi samostalniške besede, ki služijo v določeni skladenjski zvezi kot zvalniki (ZV). Naključna statistična izbira besedil (besedilo lahko vsebuje več kot en primer slovnične osebe) kaže takšne razporeditev: 1. oseba = 205 GL, 165 OZ, 65 SPZ; 2. oseba = 235 GL, 190 OZ, 25 SPZ, 55 ZV. Glagolske oblike (GL) in osebni zaimki (OZ) so torej bolj po-

A holistic approach to gravestone studies, v: Kentucky folklore record... 26, 3—4 (julij—december), Bowling Green, KY 1980, str. 83—94 in morda tudi njuno knjigo *Építaph and icon: A field guide to the old burying grounds of Cape Cod, Martha's Vineyard, and Nantucket*, Orleans, MA 1983.

³ Kratice za imena tistih pokopališč (krajev), ki so omenjena v tej razpravi: AJ = Ajdovščina, BV = Bovec, CE = Celje, CK = Cerklje, ČR = Črnomelj, DL = Dravljje pri Ljubljani, DR = Dravograd, GO = Gora (pri Cerknici), GR = Gornja Radgona, HR = Hrvatini (pri Koprju), IB = Ilirska Bistrica, JM = Jugorje pri Metliki, KA = Kamnik, KC = Kočevje, LA = Laško, LD = Lendava, LJ = Ljubljana (Žale), LP = Loški Potok, LT = Ljutomer, MA = Maribor, MD = Medvode, ME = Metlika, MI = Miklavž na Dravskem polju, MS = Murska Sobota, NG = Nova Gorica (Solkan), NM = Novo mesto, NV = Nova vas (pri Cerknici), OR = Ormož, PI = Piran, PT = Ptuj, RB = Rob, RI = Ribnica (Hrovača), RK = Ravne na Koroškem, RS = Rogaska Slatina, SD = Sodražica, SI = Studenci (Studenška pokopališče, Maribor — desni breg), ŠC = Skočjan (pri Novem mestu), SL = Skofja Loka, TR = Trebnje, TV = Titovo Velenje, TŽ = Tržič, VG = Višnja gora, VR = Vrhnika, ZA = Zalec, ZU = Zužemberk.

gosti v 2. osebi, medtem ko so svojilni pridevniški zaimki (SPZ) bolj pogosti v 1. osebi. To je razumljivo, ker več kot 50 % besedil vsebuje velelniške glagolske oblike, ki jih še bolj »potrjujejo« tudi osebni zaimki 2. osebe. Svojilni pridevniški zaimki (SPZ) pa so bolj pogosti v 1. osebi (govornik), ko mrtvi govorijo o svojem zadnjem domu, npr. *Naš zadnji dom*. Zvalniška oblika (ZV) sestoji v glavnem iz samostalnikov in nekaj posamostaljenih pridevnikov, npr. *Ne joči, ljuba žena ... in Ne žalujte, dragi moji ...* Zvalnik je še posebno pogost v zvezah z religioznim pomenom, npr. # 2: *O Jezus usmili se naših duš* (MS).

V tej kategoriji (1. in 2. os.) je tudi več poosebljenih neživih stvari, npr. # 3: *Nisem vedel, Smrt, da si najskrivnostnejša ljubezen* (MA). Poosebljene so med drugim *rožice, bela cesta, mladostna leta, mladost*. Zadnje je lahko del besedila iz ljudske pesmi, npr. # 4: *Oj mladost Ti moja, kam si šla, oh kje si?* (RK) — iz pesmi *Zabučale gore*. Sem spadajo tudi primeri še vedno popularne literarne formule ti-in-jaz (več o tem v 2.1.1 in še posebno v 2.3), npr. (ČR):

- # 5 Tudi jaz sem bil poprej
kakor si ti — živ doslej.
Kaj pa tukaj sem, poglej.
Boš ti tudi za naprej,
Prah in zemlja — kar sam znaš,
Zato moli: Oče naš!

Naše gradivo vsebuje tudi šest besedil (s šestih pokopališč), ki imajo formalno eksplicitno samo 2. osebo. Štiri izmed njih vsebujejo velelniško obliko (2. oseba), ki seveda implicitno vsebuje 1. osebo, zato tudi taka besedila lahko vključimo v našo prvo skupino (prvi dve osebi), npr. # 6: *Ne jokajte, tu ni trpljenja, tu je raj* (CE). Eno besedilo te vrste je v italijanščini, namreč # 7: *Pregate un paternoster* (NG).

V tej kategoriji nazadnje lahko omenimo še nekako vzajemno igro, skoraj bi rekli: strukturno spopadanje med živimi in mrtvimi. Praviloma namreč rabijo omenjeno formulo ti-in-jaz (prim. # 5) samo »mrtvi«, npr. (ŠC)

- # 8 Bil sem nekoč, kar zdaj si ti,
kar zdaj sem jaz, boš tudi ti

vendar si jo včasih prisvojijo tudi »živi« (seveda s potrebno strukturno spremembo), npr. # 9 (VR):

- # 9 Kar si bil ti nekoč, to smo mi sedaj
kar si ti sedaj, to bomo mi nekoč

1.2 Samo prva oseba. — Ta druga večja skupina besedil na prvi pogled ne spada v monološko kategorijo, saj obvestilo pač ni naslovljeno (vsaj ne strukturno) na nikogar; ta besedila zato lahko imamo enostavno za izjave ali ugotovitve mrtvih. Lahko si pa tudi mislimo, da nam že samo dejstvo, da so ta besedila nagrobni napisi (ki kot taki sporočajo preživelim in tako rekoč vzpostavljajo stike z živimi), kaže, da je tudi tovrstno obvestilo oz. sporočanje namenjeno osebam, mimoidočim, in je torej samogovor. Krajši izbor besedil kaže glede treh osnovnih besednih vrst razporeditev, ki je na prvi pogled podobna tisti v prvi kategoriji (gl. 1.1), namreč: glagoli so tu bolj pogosti kot osebni zaimki (gl. Preglednico 1). Vendar se ta druga kategorija

(= samo 1. oseba) zelo razlikuje od prve (= 1. in 2. os.), in sicer v tem, da so svojilni pridevniški zaimki veliko bolj pogosti (SPZ = 299) kot glagoli (GL = 144) in osebni zaimki (OZ = 79):

Preglednica 1. Besedila samogovorov mrtvih (samo v 1. osebi)
po slovničnem številu in treh besednih vrstah

	Ednina	Dvojina	Množina	Skupaj
Glagoli	110	6	28	144
Osebni zaimki	63	6	10	79
Svoj. prid. zaimki	32	27	240	299
Skupaj	205	39	278	522

Glavni vzrok te velike pogostosti svojilnih pridevniških zaimkov (SPZ = 299) v primerjavi z glagoli in osebnimi zaimki (GL in OZ = 223) je veliko število primerov konstrukcije »... naš (moj, najin) (...) dom«, npr. # 10: *Naš zadnji tihi dom* (TV), ali # 11: *To je moj tihi dom* (LD).

Torej mrtvi največkrat govorijo o grobu kot *domu*, in pri tem največkrat v množinski svojilni pridevniški obliki (*naš*), ker je pač v grobu po navadi več oseb ali jih pa še bo. Pogostnost dvojskih oblik je zanimiva predvsem zaradi številčne enostranosti svojilnih pridevniških zaimkov (SPZ = 27) v primerjavi s številčnostjo glagolov in osebnih zaimkov (GL in OZ = 12): gradivo kaže samo šest besedil z dvojskimi glagolskimi oblikami, npr. (MS)

- # 12 Tih brez slovesa sva od vas odšla,
a upava v to kar Jezus nas uči,
da vidimo zopet se med zvezdami.

in šest besedil z dvojskimi osebnimi zaimki, npr. # 13: *Bog nama mirno spanje da* (MA), toda 27 primerov dvojskih svoj. prid. zaimkov, npr. # 14: *Najin zadnji dom* (RS).

Drug primer enostranosti v Preglednici 1 je številčna preferenca edninskih oblik glagolov in os. zaimkov. To je seveda razumljivo, ker pač večina družinskih članov umre 'individualno' (tj. vsak sam in ob svojem času), in nagrobni napis navadno omenja to eno osebo (če je bil postavljen takoj po njeni smrti). To edninsko obliko pogosto narekuje seveda tudi izbira kakega popularnega besedila ali literarne formule, npr. # 15: *Vsi bodo dosegli svoj cilj, / le jaz ga ne bom dosegel* (LJ). To besedilo je varianta Kosovelove Predsmrtnice, njene različice pa najdemo na vsaj petih pokopališčih (gl. # 48, 49, 82, 83).

Nazadnje imamo tudi v tej kategoriji vzajemno igro ali strukturno spopadanje med živimi in mrtvimi (prim. # 8 in 9). Na enem pokopališču imamo vsaj tri različice naslednjega besedila (TV), ki je morda edini primer tihega humorja (gl. tudi # 61):

- # 16 Kar mi dalo ni življenje
dala mi je smrt,
sedaj imam hišico in vrt.

Obstaja pa tudi ena različica s stališča živih (TV), s potrebno strukturno spremembo seveda:

- # 17 Kar življenje ni vam dalo
dala vam je smrt
tu imate hišico in vrt.

1.3 Velelnik. — Večina besedil slovničnega naklona vsebuje velelniško obliko 2. osebe, in sicer v pozitivni ali pa v nikalni obliki; precej besedil pa ima oblike obojih. V našem gradivu je en primer velelnika v 1. osebi, namreč # 18: *Počivajmo v nadi, da bomo gotovo vstali* (RB). Vsaka skupina besedil (pozitivna, nikalna, obojna) ima svoje lastne zgradbene (kakor tudi pomenske) posebnosti, in jo zato obravnavamo posebej.

1.3.1 Pozitivni velelnik. Pozitivna velelniška skupina sestoji iz 79 besedil s 107 primeri pozitivnih ali trdilnih (nenikalnih) glagolskih oblik. Edninske oblike silno prevladujejo nad needninskimi (90 proti 12) in vsebujejo vsaj dva glavna pomenska niza glagolov. Večji niz (s kakimi 53 primeri) sestoji v glavnem iz glagolov (*po*)stoj — *pomisli* — (*po*)moli, namenjenih mimo-idočim (neznancu, prijatelju, sorodniku, kristjanu), npr. (LA)

- # 19 Popotnik stoj in moli za menoj,
da jutri sosed tvoj, pomoli za teboj
ali (KA)

- # 20 Ko prideš k meni, postoj in pomisli,
saj kmalu prideš za menoj.

Kakih 12 primerov besedila # 20 ima navadno besedni red *pomisli in postoj*, najbrž zato, da se ohrani (moška) rima (*postój/menój*). — Drugi niz (z 19 primeri) tvorijo glagoli, ki se rabijo v zvezi z Bogom in Jezusom (*sprejmi, usmili se* ipd.), npr. # 21: *Gospod prihajamo — sprejmi nas* (RK), ali # 22: *O Jezus, usmili se naših duš* (MS), ali # 23: *Bog bodi nam milostljiv* (LJ). V ta niz lahko vključimo tudi take zveze kot npr. # 24: *Moj Jezus, usmiljenje!* (PT, CE, RI, RK, SI). Čeprav je *usmiljenje* samostalnik, je njegova funkcija ista, kot jo ima njegova ustrezná glagolska oblika zgoraj (*usmili se*). V velelniško skupino te vrste spada tudi tole (sformalizirano) besedilo, ki se poraja od časa do časa (MA):

- # 25 Ljubi Jezus mili,
daj priti nama na desno v raj,
priti gori v sveti raj.

Daj priti nama ali (v stilno nezaznamovanem besednem redu) *Daj nama priti* je samo na videz enako tisti zvezi *daj* + nedoločnik, s katero se velelnost izraža pogovorno⁴; v resnici *daj* tu pomeni 'dovoli'.

1.3.2 Nikalni velelnik. Nikalnovelelniška skupina je najmanjša: 33 besedil s 36 primeri. Strukturno se dokaj jasno razlikuje od pozitivne skupine (gl. 1.3.1), in sicer v tem, da je tu množinska oblika dominantno slovnično število (z 29 primeri, nasproti samo 7 primerom v edninski obliki). To skupino označujeta v glavnem glagola *jokati* in *žalovati*, npr. (GR oz. DL):

- # 26 Nič ne jokajte za nami,
da je zgodaj prišla smrt.
Vrtnar božji svoje cvetke,
je presadil le v svoj vrt.
- # 27 Kolesa avtomobilov so me odtrgala od vas,
ne žalujte dragi za menoj,
saj sinko je še vedno vaš!

⁴ Glej J. Toporišič, Slovenska slovnica: Pregledana in razširjena izdaja, Maribor 1984, str. 433.

Množinska oblika nikalnega velelnika je seveda razumljiva že iz širšega družbenokontekstnega ozadja: v večini primerov namreč umrli ogovarja več oseb zato, ker ima več sorodnikov ali prijateljev.

1.3.5 Mešana (pozitivna in nikalna) velelniška skupina. Ta sestoji iz 66 besedil s 126 primeri. Ena njena zgradbena zanimivost je gotovo skoraj enaka številčna razporeditev pozitivnih (62) in nikalnih (64) velelniških oblik. Glede slovničnega števila imata obe podskupini (pozitivna in nikalna) več edninskih (edn.) kot needninskih (needn.) oblik (pozitivna: edn. = 54, needn. = 28; nikalna: edn. = 37, needn. = 27). Vzrok temu je spet popularnost enega določenega besedila oz. literarne formule (posebno pogostne v mariborskem okolišu), namreč (MA):

28 Pridi tiho k mojemu grobu,
ne kliči me nazaj.
Tudi Ti boš prišla k meni,
uživat večni raj.

Obstaja vsaj 23 primerkov tega besedila (z več različicami seveda) v ednini (tj. *pridi / ne kliči*) in 10 v množini (*pridite / ne kličite*).

Iz zgornjega je razvidno, da je nikalna edninska oblika tako rekoč uklejnena v celotno strukturno zvezo, v kateri začetna pozitivna velelniška oblika (v našem primeru *pridi*) določi obliko vseh ostalih (tudi nikalnih) glagolskih oblik v tej zvezi. Najpogostejši glagol v pozitivni podskupini je *priti*, glagola v nikalnovelelniški podskupini pa sta *klicati* in *jokati*. Natančneje: v pozitivnovelelniški podskupini (v našem gradivu ima 13 različnih glagolov) najdemo glagol *priti* kar 36-krat (med 62 primeri), in v nikalnovelelniški podskupini s šestimi glagoli najdemo glagola *klicati* in *jokati* kar 50-krat (med 64 primeri).

V enem (religioznem) tipu besedil vidimo nekako vzajemno strukturno igro med pozitivnim velelnikom in drugo besedno vrsto, ki lahko »zamenja« glagol, ne da bi se s tem spremenil pomen zveze. Najprej primer z glagolom: # 29: *Jezus ne bodi naš sodnik / bodi naš Odrešenik* (LJ). V večini drugih primerov ali različic pozitivni velelnik *bodi* zamenjata vezniški *temveč* ali (včasih) *marveč*, npr. # 30: *Gospod, ne bodi nam sodnik, temveč rešenik* (TV). Različica v nemščini ima tudi rajši veznik: # 31: *O Süssester Jesus / sei mir nicht Richter / sondern Erlöser* (MS). (*Jezus* bi moral biti tukaj seveda *Jesus*.)

1.3.4 Iz prikaza velelniške strukture se razvidijo vsaj tele tri (morda samoumevne) stvari. Prvič: pozitivne in nikalne drugoosebne velelniške oblike lahko povzamemo statistično takole: 178 besedil vsebuje 274 primerov velelniških oblik, 174 pozitivnih in 100 nikalnih. Drugič: možnost statistično pogostnejše uporabe kake oblike je gotovo večja ne samo zaradi zveze, v kateri se nahaja, ampak tudi zaradi družbenokulturnega okolja, kjer je taka zveza tako rekoč na razstavi. Tretjič: drugoosebna velelniška edninska oblika navadno bolj posplošuje v pozitivni (in ne nujno v nikalni) zvezi kot pa njena (nasprotna) množinska oz. needninska oblika, najbrž zato, ker je edninska oblika bolj specifična in »poslušalca« bolj individualizira. Taka oblika je seveda tudi manj formalna oz. bolj familiarna, intimna.

1.4 Želelnik. — Želelni naklon izraža željo govorečega, da bi se kaj uresničilo. V slovenščini se največ izraža s posebnimi členki, posebno z *naj*, npr. # 32: *Moj zadnji dom naj vas spominja, / da nekoč živel sem jaz ...* (MI).

V našem gradivu je bolj malo besedil z želelnikom. Največ besedil izkazuje strukturo s členkom *naj* s povedno obliko glagola v 3. osebi ednine (kakih 12 primerov) ali v 1. osebi množine (kakih 11 primerov). Največja strukturna razlika med besedili teh dveh tipov je v prisotnosti oz. odsotnosti drugoosebne velelniške oblike v takem besedilu (tj. poleg uporabe konstrukcije z *naj*), kar lahko nadalje vodi tudi do nekaterih teoretičnih problemov.

V prvem tipu (*naj* + glagol 3. os. edn.) samo tri besedila vsebujejo tudi drugoosebno velelniško obliko, npr. (CK):

33 Zemlji, ki me je rodila,
dajte moj umrli prah,
ona bodi mi gomila,
njen odeva naj me mah.

To besedilo kaže tri vrste zgradbe, ki jo obravnavamo. Prva je drugoosebna množinska velelniška oblika (*dajte*). Druga je želelniška konstrukcija *naj* + 3. edn. glagolska oseba (*naj odeva*) — besedni red v besedilu, *odeva naj*, je stilno zaznamovan in dokaj pogost v tej vrsti poetske strukture. Tretja je oblika *bodi*, formalno drugoosebni edninski velelnik, sobesedilno pa v resnici neke vrste strukturna varianta zveze *naj bo*.⁵ Naslednje besedilo je še en zgled te vrste (GR):

34 Sončne zarje tu več ni,
Bog daj, da nas tvoja spet zbudi.

Zvezo *Bog daj* imamo lahko za strukturno varianto zveze *naj Bog da*. Seveda jo lahko imamo tudi za idiomatičen izraz (naveden v SSKJ kot *bog daj*), ki označuje najboljšo željo ali naklonjenost.

V drugem tipu (*naj* + 1. oseba edninskega glagola) večina besedil vsebuje tudi enega ali več primerov drugoosebne velelniške oblike (pozitivne ali pa nikalne), kar je nasprotno od prvega tipa zgoraj. Največ besedil je podobnih naslednji varianti (RK):

35 Tiho pridi k mojemu grobu
in ne kliči me nazaj,
trpel sem na tem svetu mnogo,
mirno naj počivam zdaj.

Drugoosebni edninski velelniški obliki sta *pridi* in *ne kliči* in želelniška oblika je *naj počivam* (v pomenu 'rad bi počival'). Dve drugi besedili (tega tipa) z drugimi glagoli sta: ... *naj v miru spim* (MA) in ... *naj postanem vinska trta* (NM).

Ko J. Toporišič v svoji Slovenski slovnici⁶ obravnava velelnik, pravi tudi: »Samemu sebi navadno ne ukazujemo, razen kadar govorimo sami s seboj. S prvo osebo *naj* prenaša zapoved itd. drugih govorečemu: *Jaz (midva, mi) naj grem (greva, gremo)?*« Naši prvoosebni glagolski primeri (*naj počivam*) ne spadajo k tej skupini in jih ne moremo šteti za velelnike, pač pa želelnike. Na drugi strani pa Toporišič, ko govori o želelnih povedih, pravi: »V nasprotju z velelnimi povedmi pa k uresničitvi zaželenega... /zelelne povedi/ ne pozivajo določene osebe.«⁷ Torej po tem v tej konstrukciji (*naj* + 1. os.

⁵ Prim. J. Toporišič, n. m.

⁶ Prav tam, str. 333.

⁷ Prav tam, str. 434.

glagola) govorec ne zahteva, da naj bi nekdo drug izpolnil njegove želje. Vendar ko obliko *naj* + 1. glagolska oseba ednine še enkrat pogledamo, vidimo, da sobesedilno (tj. v zvezi ali skupaj z drugoosebnimi velelniškimi oblikami) le lahko obsega oz. vključuje drugo osebo, in sicer posredno (po pomenu), čeprav ne formalno (slovnično). Tako je npr. v besedilu # 36: *Dragi moji / nisem se poslovil od vas / ne jokajte / naj v miru spim* (MA) sporočilo naslovljeno od mrtvih k živim eksplicitno (z uporabo velelnika, *ne jokajte*) kakor tudi implicitno (z uporabo želelniške povedi, *naj v miru spim*). Govorec (tj. mrtvi) potemtakem ne želi, da bi njegovi poslušalci oz. preživeli jokali za njim, ampak bi rad, da bi ga ti pustili pri miru.

Zvezo *ni treba* + nedoločnik, ki se tu in tam pojavi v naših monoloških besedilih, lahko prav tako imamo za želelniško konstrukcijo, npr. # 37: *Kadar h grobu prideš, / tu postoj. / Ni treba se jokati, / ne za mano žalovati.* (ČR). Uporaba neposrednega, formalnega velelnika (*postoj*) in posredne formalne želje ali zahteve (*ni treba se jokati . . . žalovati*) nam tudi tukaj kaže, da imamo lahko tudi zvezo z *ni treba* za sporočilo v želelniku, ki se nanaša na žive neposredno v smislu celotnega pomenskega sobesedila, vendar samo posredno v svoji formalni obliki, toda še vedno z namigom 'Prosim, ne jokaj in ne žaluj za menoj!'. — Naše gradivo naposled vsebuje tudi en primer želelnika z *naj* + pogojnik, namreč (MA):

- # 38 Tam kjer visoke so planine,
skrita sila vleče nas,
tam, kjer rododendrom raste,
naj bi pokopali me.

2 Poetska struktura

2.1 Tipi in pogostnost kitic (rima in metrika⁸). — Formalna poetska struktura je v slovenskih nagrobnih napisih skoraj obvezna. Včasih imajo celo enovrstične povedi notranjo rimo, npr. # 39: *Tu dom je moj in tvoj* (ŽA); če bi to vrstico spremenili v dvovrstično kitico, bi dobili moško rimo *mój/tvoj*. Ta in mnogi drugi primeri kažejo, da se (stilno nezaznamovano) enovrstično sporočilo lahko spremeni v poetsko strukturo tudi s tem, da se predrugači besedni red, npr. iz stilno nezaznamovanega besedila *Pod rušo se mirno spi* dobimo # 40: *Mirno se pod rušo spi* (LJ) ali # 41: *Tihi je naš večni dom* (MS). Besedilo # 42 (LJ in LP) pa je skoraj primer prostega ali svobodnega verza, vendar vsebuje tudi primer ženske rime (*žrtev/mrtev*):

- # 42 Bila sem luč,
ki je gorela v žrtev
zdaj mirno spim,
moj stenj je mrtev
moj svit iz večnosti
vam sije.

Večina besedil ima torej neke vrste formalno tradicionalno ritmično strukturo. Z vidika števila in pogostosti verzov jih lahko razdelimo na štiri glavne strukturne tipe (prikazane tukaj glede na pogostost): štirivrstične, dvovrstične,

⁸ A. Ocvirk v svoji študiji *Evropski verzni sistemi in slovenski verz* (v: Literarni leksikon, 9. zvezek, Ljubljana 1980) na str. 16 pravi, da »danes znanstveniki zlepa ne govorijo več o metriki . . . marveč najraje o teoriji verza ali verzni teoriji«. Ker nas tukaj teorija verza ne zanima, rabimo izraz metrika oz. metrična struktura.

trivrstične in večvrstične (posebno šestvrstične) kitice. Pri vsakem strukturnem tipu bomo na kratko nakazali tudi njegove najbolj važne posebnosti ritma ali metrike. Bolj splošen pregled rim in metrumov je v razdelku 2.2.

2.1.1 Štirivrstične kitice. To je najbolj razširjen tip: 161 besedil; njegova najbolj vidna, skoraj bi rekli obvezna značilnost pa je rima in do neke mere tudi metričnost. Rima je moška (*a a*), ženska (*b b*) in mešana (*a b a b* ali *b a b a*). Mešana ali prestopna rima ni pogosta.

Struktura *a*-rime sestoji iz 52 parov besed (večina iz njih so eno- ali dvo-zložne besede, posebno zaimki in prislovi); v tem so zajeta tudi besedila s trojno *a*-rimo, ki jo najdemo največ v nekaterih variantah formule *ti-in-jaz*, npr. (PT) (prim. tudi # 5, 8, 9):

45 Kar ste vi
sem bila jaz
kar sem jaz
to čaka vas.

V teh 52 parih besed sta samo dva zares popularna tipa *a*-rime; enega označujejo besede *nazaj*, *zdaj* in *raj* (okrog 50 parnih primerov), drugi tip pa sestoji iz 27 primerov parov *mi* in *vi/ti*. V prvem tipu sta najbolj razširjena parna podtipa *nazaj/zdaj* (23), gl. # 1, in *nazaj/raj* (12), gl. # 28. Seveda so to primeri fonetično nepopolne rime, tj. z dolgimi/kratkimi samoglasniki (*nazáj/zdâj*, *râj*). Drugi popularni tip *a*-rime sestoji iz zaimkovih parov *vi/mi* (10) oz. *mi/vi* (9) in seveda drugih variant formule *ti-in-jaz*, npr. # 44 (LJ, ŽA) oz. # 45 (NG):

44 Kar ste vi,
smo bili mi,
kar smo mi,
to boste vi.

45 Kar ste vi
smo bili tudi mi
kar smo mi
boš tudi ti.

Tip *a*-rime v štirivrstičnih kiticah vsebuje torej kakih 52 različnih rimanih parov besed, od katerih so najbolj pogoste kombinacije treh besed (*nazaj*, *zdaj*, *raj* — skupaj okrog 35 najbolj razširjenih parnih primerov), ki govorijo živim, naj ne kličejo mrtvih *nazaj*, naj jih pustijo v miru *zdaj*, in ki pravijo, da se bodo tudi živi združili z mrtvimi in bodo tako uživali večni *raj*. Drugi popularni tip (27 primerov) v glavnem odraža primere oz. variante formule *ti-in-jaz*.

Struktura ženske ali *b*-rime vsebuje kakih 50 parov različnih besed in je skoraj ravno tako obširna kot *a*-rima. Večina teh besed so glagoli in dvo- ali trizložni samostalniki (to je razumljivo, kajti *b*-rima zahteva vsaj dvo-zložno besedo, da je strukturno bolj učinkovita). Tu ni nobenih večjih popularnih tipov (kot smo jih našli pri *a*-rimi), pač pa so štirje podtipi vsak s 4 ali 5 primeri, trije izmed njih imajo glagole kot jezikovno gradivo za rimanje, npr. (A J):

46 Ne jokajte zame,
da sem se od Vas ločila
V nebesih bom za Vas
Boga prosila.

To besedilo lahko gledamo seveda tudi kot dvóvrstično kitico, ki jo povezuje *b*-rima (*ločila/prosila*). Drugi podtip predstavlja popoln rimani verz z dvema vrstama rime, npr. *-íva*, *-úme* (ŽA):

- # 47 Truplo moje tu počiva,
Duša tam plačilo vživa;
Milo kličem ti iz jame:
»Oj prijatelj moli zame«!

Naslednji podtip predstavlja ne preveč popularno strukturo prestopne rime, namreč *a b a b* (*cilj/sil, doségel/légel*), npr. (RK):

- # 48 Vsi bodo dosegli svoj cilj,
le jaz ga ne bom dosegel.
Poln moči, poln sil,
neizrabljen k pokoju bom legel.

Podobne variante najdemo v CE, KČ in LJ (gl. # 15). Daljša varianta v LJ (# 49), čeprav podana kot sedemvrstična kitica, je še najbolj podobna (vsaj v besedah) originalni Kosovelovi prvi štirivrstičnici v dvokitični pesmi Predsmrtnica⁹ (LJ):

- # 49 Vsi bodo dosegli / svoj cilj,
le jaz ga ne bom dosegel ...
Ognja prepoln, / poln sil
neizrabljen k / pokoju bom legel.

Tip *b*-rime v štirivrstičnih kiticah vsebuje torej kakih 50 različnih rimanih parov besed, od katerih so najbolj pogostni parni podtipi *ločila/prosila* (ki ubeseduje ločitev kakor tudi obljubo mrtvega, da bo posredoval za žive, gl. # 46), *doségel/légel* (ki izraža nedosežen cilj zaradi prezgodnje smrti, gl. # 48, 49) in *počiva/vživa* (ki označuje dihotomijo duše in telesa in istočasno nekako nezveličavno stanje, stanje ne čisto 'zveličane' osebe, gl. # 47).

Kar se tiče metrike, imamo v tej skupini samo 29 besedil s kolikor toliko polno metrično strukturo; večidel so to osemzložni štiristopični primeri binarnega metruma, od katerih je največ trohejev (17) in jambov (10). Besedilo # 50 (MS) je lep zgled te vrste metrične sheme: prvi dve vrstici predstavljata jambsko strukturo, zadnji dve pa trohejsko; na nagrobnem kamnu je slika dekleta z letnicama 1946—1970:

# 50 Čemu bilo mi je življenje,	u	—	u	—	u	u	—	u
bila sem z vami nekaj let.	u	—	u	—	u	—	u	—
Bog poslal mi je trpljenje	—	u	—	u	u	—	u	—
ovenel mi je pomladni cvet.	u	u	—	u	u	—	u	—

Naslednje besedilo kaže daktilski ritem (narekovaji so del izvirnika) (OR):

# 51 »Res, grob je zakril nam telo.	—	—	u	u	—	u	u	—
A duši zdaj dom je nebo;	u	—	u	—	—	u	u	—
Za dobra in blaga vsa dela,	u	—	u	u	—	u	—	u
Tam večno bo srečno živela.«	—	—	u	u	—	u	u	—

Poleg tega najdemo v mnogih drugih besedilih znake ali odtenke raznih ritmov (tudi daktilskega in anapestovskega). Deli nekaterih krajših variant formule *ti-in-jaz* na primer namigujejo na anapestovski ritem (gl. # 44, tj. u u —). Seveda, če se # 44 dvakratni *kār* naglasí neoslabljeno, se pokaže

⁹ Gl. Srečko Kosovel, *Pesmi*, Ljubljana 1983, str. 48 (žepna izdaja).

trohejski ritem. V naslednjem besedilu imajo tri vrstice po eno daktilsko stopico (CE):

- # 52 V moji deželi ni cest,
na mojem nebu ni zvezd,
v mojih očeh — tema
v moji duši — bolešt.

Več zglednih primerov popolne rime ali metruma najdemo pri samostojnih pesnikih, seveda tistih, ki tako strukturo pač rabijo, in starejši pesniki (tudi v tem stoletju) jo uporabljajo pogosto; Lily Novy (1885—1958) npr. ima na svojem nagrobnem spomeniku tole štirivrstično jambsko kitico s prestopno rimo (LJ):

- # 53 Neskončno trudna od iskanja,
od bojev, si miru želim,
miru, ki pesem vanj pozvanja,
da v njo zamaknjena zaspim.

Ta kitica je del pesmi *Prešlo je vse*, ki jo je Lily Novy napisala l 1951.¹⁰

2.1.2 Dvovrstične kitice. — Ta drugi večji tip obsega 96 besedil. Spet sta rima in metrum njegova najbolj vidna ritmična oblika. Struktura a-rime sestoji iz kakih 30 različnih parov, največ dvozložnih in enozložnih besed (glagolov, osebnih zaimkov, samostalnikov in nekaj prislovov), izmed njih se osem parov pojavlja v 31 (od 96) besedilih. Pravzaprav teh osem parov obsega samo tri osnovne tipe. V prvem tipu je glavna prвина glagol *postoj* (enkrat tudi *obstoj*), njegov rimajoči se partner pa je osebni zaimek ali svojilni pridevniški zaimek (vse skupaj 19 parov), npr. (DR):

- # 54 Ko prideš mimo moli in postoj,
saj prideš tudi ti za meno.

Drugi tip sestoji iz para *ní/bolí* (8 primerov), npr. (CE):

- # 55 Umreti dragi težko ni
zapustiti najdražje to boli.

In tretji tip sestoji iz rimajočih se besed *sodník/odrešeník* (dvakrat tudi *rešeník*) — skupaj šest besedil, gl. npr. # 29 in 30.

Struktura b-rime sestoji iz 17 različnih parov besed (največ glagolov, samostalnikov in osebnih zaimkov), od katerih samo dva para nastopata v treh ali več besedilih, to sta *jáme/záme* (6) in asonanca *záme/záte* (3), npr. (TR oz. SK):

- # 56 Milo kličem iz temne jame # 57 Dragi popotnik moli zame
dragi moji molite zame. ker jutri bo drugi zate.

Iz povedanega je razvidno, da je v dvovrstičnih kiticah dominantna moška rima, in sicer s kakimi 30 pari besed (najbolj pogosti tipi so pari glagol/zaimek), ki opozarjajo žive, naj ti molijo za mrtve in naj imajo v mislih to, da se bodo tudi živi kmalu združili z mrtvimi (*postój/menój*); ali poudarjajo dejstvo, da je ločitev od tistih, ki so ti blizu, hujša kot smrt (*ní/bolí*); ali pa prosijo Boga ali Jezusa, da naj ne bosta sodnika, marveč rešitelja (*sod-*

¹⁰ Gl. J. Javoršek, Znameniti Slovenci: Lily Novy, Ljubljana 1984, str. 160.

ník/odrešeník). Ženska rima s 17 pari besed (največ glagoli, samostalniki in zaimki) prav tako do neke mere sporoča (živim iz groba), da naj živi molijo za mrtve (*jáme/záme*), tako da bo jutri nekdo lahko molil tudi zanje (*záme/záte*).

V metrični strukturi dvovrstičnih kitic je zanimivo najprej to, da ima ta manjša skupina več metričnih primerov (48) kot pa precej številnejša skupina s štirivrstičnimi kiticami (gl. 2.1.1). Večina od njih so spet primeri osemzložnega štiristopičnega binarnega metruma, toda različnega od strukture štirivrstičnih kitic. V naših dvovrstičnicah je najbolj razširjen jambski metrum (30 primerov), trohejski ima samo 16 primerov. Poleg tega je v jambski strukturi tudi 9 primerov petstopičnega (jambskega) metruma, npr. (GR):

58 Ko prideš sem pomisli in postoj
tu dom je moj in kmalu tudi tvoj.

V našem gradivu sta tudi vsaj dva primerka trizložnega daktilskega ritma (# 59 je besedilo za slovenskega pisatelja Vladimirja Levstika, 1886—1957), namreč (CE oz. LJ):

59 Sanje mi vstajajo s savne srebrne — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪
stražijo pokoj mi celjske gore... — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪

60 V domači gomili se spava sladko ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪
Mi bratje, sestrice rahljajo zemljo. ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪

2.1.3 Trivrstične kitice. — Ta tip obsega kakih 42 besedil z 22 pari rimajočih se besed. Porazdelitev *a*- in *b*-rime se od prejšnjih dveh tipov malce razlikuje. Tukaj je besedil z *b*-rimo malo več (18 besedil z 10 različnimi pari besed) kot z *a*-rimo (16 besedil z 12 različnimi pari besed). Besede z *b*-rimo so v glavnem glagoli (15 parov) in samostalniki (4 pari), medtem ko so besede z *a*-rimo največ samostalniki (5) in glagoli (2). Od teh 42 besedil imata samo dve polno rimo (*b*) v vseh treh vrsticah (*biti — boriti se — sniti se* (LJ) in *kàj — zdàj — zdàj* (MA)), v ostalih besedilih pa je rima samo v dveh vrsticah.

Tip *a*-rime ima samo en par rimajočih se besed z vsaj tremi primeri, tj. *smrt/vrt*, npr. (TV) (gl. tudi # 16, 17):

61 Kar mi ni življenje dalo
Dala mi je grenka smrt,
Sedaj imam hišico in vrt!

Tip *b*-rime ima pa kar dva rimajoča se para zastopana s štirimi in šestimi besedili, to sta *živeti/umreti* in *imelo/poželo*, npr. # 62 (varianta Kajuhovih zadnjih dveh vrstic iz Materi padlega partizana): *Lepo je živeti, / toda za kar sem umrl, / bi hotel še enkrat umreti!* (TV), in (LJ):

63 Srce je dalo vse, kar je imelo ∪ — ∪ — ∪ — — ∪ ∪ — ∪
nobene bilke zase ni poželo. ∪ — ∪ — ∪ — — ∪ — ∪ — ∪
Odhajam praznih rok neznano kam. ∪ — ∪ — ∪ — — ∪ — ∪ — ∪

Če v teh glavnih podtipih rime (v teh trivrstičnih kiticah) poskusimo ugotoviti kako splošno pomensko značilnost, lahko rečemo: Smrt je nekaterim lahko dobrodošla (*smrt/vrt*), in obstajajo vrednote, ki so vredne več kot živ-

ljenje samo (*živeti/umreti*). Na drugi strani so pa tudi nekateri, ki kljub svoji nesebičnosti 'odhajajo' obupani v praznoto (*imelo/poželo*).

Metrična struktura v tem tipu vključuje 11 primerov polnega binarnega ritma (7 jambskih besedil in 4 trohejske) in ravno toliko besedil z znaki daktilskega ali pa binarnega metruma. Jambski ritem najdemo največ v petstopičnih kiticah (6 besedil), ki jih lepo predstavlja besedilo # 63 (*Srcé je dalo vsè, kàr je imélo*). Na drugi strani so pa trohejski primeri največ v štirstopičnih vrsticah, npr. (VG):

# 64	Truplo moje tu počiva	—	∪	—	∪	—	∪	—	∪
	duša pa naj raj uživa	—	∪	∪	∪	—	∪	—	∪
	oj prijatelj moli zame	—	∪	—	∪	—	∪	—	∪

In še zgled za daktilski ritem (PI) — gre za citat druge kitice Kajuhove Kmetove pesmi:

# 65	Bil sem zemljak,	—	∪	∪	—				
	vsak svoj korak	—	—	∪	—				
	svoji sem zemlji podaril...	—	∪	∪	—	∪	∪	—	∪

2.1.4 Večkotštirivrstične kitice. — Ta tip vsebuje kakih 22 besedil s tremi glavnimi skupinami: šestvrstične kitice (10 besedil), petvrstične (6) in druge (6 besedil, od 7 do 13 vrstic). Čeprav najdemo vsaj en primer terciarne (*c/c*) rime (*počivali/čakali*, LT) in en primer rime *a/c* (*govori / nad zvezdami*, NV — dokaj pogosto v samogovorih živih), so glavne strukture spet moška (*a*) in ženska (*b*) rima, in sicer največ v zaporedju *a a b b* ali *a b a b*.

Ce (v teh rimajočih se parih besed) vzamemo tri najbolj razširjene oblikoslovne skupine besed, dobimo sledečo razporeditev: samostalnik/samostalnik (17 primerov), glagol/glagol (8) in zaimek/zaimek (5). Ta večinskost samostalniških parov nasproti glagolskim v resnici loči šestvrstične kitice od drugih večvrstičnih, to je: v šestvrstičnih zastopajo *a*-rimo 4 samostalniški pari in *b*-rimo en samostalniški in 5 glagolskih parov, medtem ko v drugih večvrstičnih besedilih pri *a*-rimi ni nobenega samostalniškega para, toda *b*-rima ima 12 samostalniških parov in samo 3 glagolske. Ta poudarek na samostalniških parih nastaja še posebno zaradi pogoste rabe naslednjih dveh samostalniških parov: *grob/mir* in *življenje/trpljenje*, npr. (HR):

# 66	Ne jokajte ob najinem grobu
	ne motite naju ob svojem miru
	pomislite koliko sva pretrpela
	za naju je ugasnila luč življenja
	za vas pa prižgala luč trpljenja.

»Rimajoči se« par *gróbu/míru* je glasovno prikladen samo delno (-u/-u), vendar ga najdemo v štirih petvrstičnih besedilih. In par *življenje/trpljenje* se rabi v istem tipu petkrat in tudi drugje, posebno v samogovorih živih.

Šestvrstičnice (10 besedil) sestojе iz sedmih »individualističnih« besedil in iz skupine treh primerov (v ČR, LJ, ŽU) z dvema kiticama, katerih prva (A) je praktično pri vseh treh ista, druga (B) pa je strukturna varianta obrazca ti-in-jaz, navadno štirivrstična, vendar tu — zaradi somernosti A in B — prikazana kot dvovrstična (LJ):

- # 67 A Kadar h grobu prideš, tu postoj,
ni treba se jokati, ne za mano žalovati,
B kar ti si zdaj, / to bil sem jaz,
kar zdaj sem jaz, / to čaka vas.

Dela A in B sta strukturno neenaka, ločena. A nima ne (končne) rime ne povezujočega metruma (morebitni trohejski ritem v prvi vrstici se ne nadaljuje v drugi vrstici), medtem ko je B lepo strukturirana (jamska) kitica.

Naslednje besedilo (zapisano na spomeniku v obliki odstavka, vendar tukaj upravičeno prikazano kot šestvrstična kitica v rimah) je še posebno zanimivo zaradi svoje polne (čeprav samo) *b*-rimne strukture (NM):

- # 68 Večni! Nekaj bi te prosil,
ko boš moj pepel pretrosil,
naj postanem vinska trta,
sladke bom rodil sokove
pozne veselil rodove
in jim zdravil srca strta.

To besedilo bi bilo lahko s svojimi tremi pari rimajočih se besed dókaj enolična *b b b b b b* struktura. Vendar je ta »monotona« enotnost ali povezanost prikazana dokaj iznajdljivo in tako strukturno kot fonetično raznoliko. Prvič: rimna enotnost v treh parih (*prosil/pretrosil*, *trta/strta*, *sokove/rodove*) je hkrati zvariirana na kar dva načina, saj je opazna tako posebna razporeditev rimanih besed (drugi par je nestičen in obdaja tretji ali stični par) kakor tudi uporaba treh besednih vrst, ko prvi par sestoji iz glagolov, tretji iz samostalnikov, drugi pa iz samostalnika (*trta*) in pridevnika (*strta*), asoniranega s *srca*. Drugič: Medtem ko so samoglasniki v šestih rimajočih se besedah v glavnem sredinski (11 od 15), kar gotovo strukturi daje fonetično povezanost, v razporeditvi teh samoglasnikov istočasno vidimo tudi variacijo. Že prvi par (s fonetičnega vidika) nima čiste rime, ker ima *prosil* široki *ó* in *pretrosil* ozkega (vendar narečno tudi širokega). Na drugi strani imata preostala para čisto rimo (*-óve/-óve*, *trta/strta*), vendar s to variacijo, da drugi par (*trta/strta*) obdaja tretji par in ima tudi drugačne samoglasnike (/ə/ in *a*). Tretjič: Kitica je v glavnem povezana z (v bistvu) štiristopično trohejsko strukturo, ki pa tudi ni »tehnično« popolna (5. in 6. vrstica imata sledeči ritem: — ∪ ∪ ∪ — ∪ — ∪ in ∪ ∪ — ∪ — ∪ — ∪), kar spet daje besedilu občutek jezikovne »normalnosti«, »naravnosti«.

In to nas privede k bolj splošni diskusiji metrične strukture v teh večvrstičnicah. Med njimi jih ima samo kakih šest bolj ali manj popolno metrično, največ binarno metrično strukturo. Sledove te strukture kakor tudi primer daktila najdemo še v nekaterih drugih besedilih. V besedilu # 68 smo videli štiristopično trohejsko šestvrstično kitico, in naslednja sedemvrstična kitica (# 69) je štiristopična jamska struktura. To besedilo bomo na kratko obravnavali tudi z vidika širše ritmične strukture (IB):

- # 69 Cvetela v gredi sem zeleni
kot limbar zrla v jasni dan,
a angel se je sklonil k meni,
odnesel z zemskih me poljan.
Na božjem Srcu zdaj počivam
tam se viharjev ne bojim,
ljubezen Večnega uživam.

V 6. vrstici je beseda *tam* naglašena, *ne* pa ne (če po sobesedilu ne dobi podarka). V taki ritmični strukturi lahko pesnik te in podobne besede (zaradi njihove naglasne »gibčnosti«) spretno uporabi, da s tem dobi določeno metrično doslednost pa tudi gibčnost. Zgornje rimano besedilo je tehnično popolno (-*ěni*, tj. *zelěni/měni*; -*án*, tj. *dán/polján*; in -*ivam*, tj. *počivam/uživam*), in vendar njegovo enotnost in povezanost zaznamuje tudi spretna strukturna in fonetična variacija: (1) v prestopni rimi (*b a b a*), toda brez rimane besede v 6. vrstici (kar je v sedemvrstični kitici pač možno), in (2) v besednih vrstah (2 samostalnika, pridevnik in zaimек, trije osebni glagoli). Glagoli naj bi označevali govorničino osebno prizadetost, morda njen poskus, da opraviči svoj odhod s tega sveta.

Celotno besedilo ima 60 samoglasnikov: 31 sredinskih in 29 nesredinskih. Zanimivo, čeprav verjetno samo naključno, je, da je pri nesredinskih samoglasnikih število visokih (14) praktično enako številu nizkih (15). Tako dajejo sredinski samoglasniki celotnemu besedilu nekako glasovno enotnost in kontinuiteto, medtem ko mu dajejo visoki in nizki samoglasniki zadostno (fonetično) variacijo in potrebno gradivo, da se lahko dopolni formalna (in hkrati seveda tudi pomenska) struktura besedila. Podrobnejša glasovna (soglasniška in samoglasniška) razčlemba takega besedila lahko pokaže morda tudi vlogo glasovne metafore v tej vrsti lirične poezije.¹¹ To kitico naposled napravljaja enotno tudi štiristopični jambski ritem, ki pa spet ni mehanično popoln, zato je besedilo metrično neprisiljeno, in tako najbrž tudi bolj »naravno«.

Kar zadeva bolj splošne strukturne (in pomenske) označbe, lahko ponovimo, da so večvrstična besedila bolj individualizirana (morda z izjemo besedila # 67 in njegovih variant). Taka so najbrž še posebno zato, ker so daljša in daljše besedilo navadno le zahteva več (osebne)ga miselnega prispevka tako glede oblike kakor vsebine sporočila. Tako imamo npr. osemvrstično besedilo (v NM, z začetka stoletja) s prestopno rimo in z nakazanjem daktilskega ritma (gre za mladega moža, sodnega avskultanta, ki nestrpno hiti z vlakom na Dunaj): *Kako se počasi vlak mi pomiče! / Na Dunaj, na Dunaj! srce hrepeni; ...* in kasneje (morda z istim vlakom) *Vlak z Dunaja v južno stran se pomiče, / Z njim v zemljo domačo truplo mlado ...*

Najdaljše besedilo (# 70) sestoji iz 13 vrstic (je iz l. 1967). Napisal ga je »prof. tujih jezikov« za svoj nagrobni spomenik. Ritmična struktura tega besedila je v glavnem tristopični daktil z različnimi kombinacijami moške in ženske rime, osnovno obvestilo živim pa je, da naj ti rajši bolj skrbe za žive, ne za mrtve (MS):

70 Premisli te vrstice, ki mimo hitiš,
grob s cvetjem posipaš,
prižigaš svetilo
na temle se grobu blesti besedilo:
Ljub dar so mi rože in sveče in križ,
ki z njimi grob roke ljubeče kraste,
globoko me ganejo tvoje solze.
A ljubše mi je, kar za žive storiš:
če nudiš mu roko, kjer koli živiš,
ki smrt mu preti in ga tare gorje,
če svoje nadloge možato trpiš,
popravljaš krivico in spore in silo,
boš živim daritev in mrtvim kadilo.

Griša Koritnik

2.2 Oris rim in metrike. — V našem gradivu je okrog 720 »samogovorov«, od teh je kakih 316 enovrstičnih besedil, največ (266) v zvezi svojilni pridevniški zaimek + *dom*, npr. # 71: *Naš zadnji tihi dom* (TV) (najpogostejši tip je *Naš tihi dom*). Kot že omenjeno (gl. 2.1), imajo včasih celo enovrstične izjave nekaj ritmične strukture, jambsko npr. # 72: *Gospod je moj pastir*¹² (MS), trohejsko npr. # 73: *Tu smo vsi enaki* (MA). Take enovrstične povedi postanejo seveda (z vidika poetske strukture) bolj pomembne, če so povezane v večje strukturne enote.

Večina od 85 dvo- ali večvrstičnih besedil brez običajne rime (in navadno tudi brez metrične sheme) so dvovrstična besedila (53 enot); 14 štirivrstičnih besedil in 16 večvrstičnih sta preostali dve skupini. Vendar imajo tudi nekatera teh besedil neke vrste ritmično strukturo, npr. # 74: *V tebe Gospod sem zaupal / vekomaj ne bom osramočen*. (GO). To dvostišje nima rime, ima pa daktilsko shemo v prvi vrstici in v drugi vrstici stilno zaznamovan besedni red.

Glede razmerja med rimo in metrumom: besedilo s polno metrično shemo, pa brez rime, je izjemno, npr. # 75: ... *Saj boste vsi prisiljeni / vkloniti smrti vrát* (MA) (tristopični jamb brez rime, gl. tudi # 74). Posebne vrste ritmično strukturo predstavlja vrstica ali dve iz starejše slovenske narodne pesmi, npr. # 76: *Zdaj vse minulo je, nič več pel ne bom* (LJ) (iz *Gor čez izaro*, gl. tudi # 4).

2.2.1 Rime. V našem izboru 404 dvo- ali večvrstičnih besedil jih skoraj 80 % (321) vsebuje vsaj po en par rimajočih se besed: v naših štiriritipnih kiticah (gl. 2.1) dobimo v 321 besedilih 198 (pomensko) različnih parov besed (gl. Preglednico 2). Ker je v teh in podobnih besedilih veliko ponovitev vseh

Preglednica 2. Rime različnih besednih parov
z vidika štiriritipnih kitic in besednih vrst

	Moška rima					Ženska rima				
	Število besedil	Mešano	Sam/Sam	Glag/Glag	Skupaj	Mešano	Sam/Sam	Glag/Glag	Skupaj	Obeh skupaj
Štirivrstičnice (I)	161	32	6	12	50	19	7	20	46	96
Dvovrstičnice (II)	96	21	3	6	30	3	4	8	15	45
Trivrstičnice (III)	42	7	3	2	12	1	3	5	9	21
Večvrstičnice (IV)	22	16	3	1	20	4	6	6	16	36
	321	76	15	21	112	27	20	39	86	198

vrst, bi pričakovali, da bo tudi v naših kiticah precej »dvojnikov« rimajočih se parov, da bo torej manj raznolikosti v rیمانem gradivu, s pomočjo katerega se izoblikujejo konstrukcije dokaj stereotipne ljudske poezije te vrste. In vendar (v našem gradivu) najdemo samo kakih 10 parov besed, ki se ponavljajo

¹¹ Prim. R. Neuhäuser, K vlogi glasovne metafore v lirski pesmi romantike s primeri iz Prešernovih Poezij, prev. M. Kranjec, v: Jezik in slovstvo 26, 5 (februar 1981), str. 153—158.

¹² Del Psalma 23:1.

v dveh ali več tipih kitic. (Pravzaprav samo dva para najdemo v treh tipih kitic, vsi drugi 'dvojniki' so samo v dveh tipih kitic.) To dejstvo nam potrjuje (vsaj kolikor gre za rimajoče se besede) pravilnost ali vsaj možnost klasifikacije naših štiripnih kitic.

Obstaja torej 198 različnih rimajočih se parov besed (z več kot 365 primeri), ki sestavljajo strukture rim v teh 321 besedilih brez večjega formalnega »dupliciranja«. (Te številke in tipi kitic nam tudi povedo, da nima vsaka daljša kitica vseh vrstic v rimah.) Naslednje je kratek prikaz štiripnih kitic moške in ženske rime in njihove korelacije z besednimi vrstami, posebno samostalniki in glagoli. Poudarek ne bo samo na dejavniki, ki te tipe ločijo, ampak tudi na tistih, ki jih povezujejo (tu je govor seveda samo o tistih nekaj rimajočih se parih besed, ki povezujejo dvo- ali tritipna besedila).

Kot že rečeno, je rima v štiripnih kiticah v glavnem moška (*a*) ali ženska (*b*), in sicer največ verižna (*a b a b*) ali parna zaporedna (*a a b b*); v dvo-stišju je možna seveda samo parna. V Preglednici 2 vidimo, da *a*-rima prevladuje v vseh štiripnih kiticah in še posebno v dvo-stišju (*a* = 30, *b* = 15). Tako ima skupina *a*-rime okrog 12 % več različnih rimajočih se besednih parov kot skupina *b*-rime (112 proti 86). V celotnem številu primerov teh parov (365) pa *a*-rima nastopa 230- (= 63 %) in *b*-rima 135-krat (= 37 %). Vzrok, da je tu razlika večja (26 %), je več produktivnih parov v štirivrstičnih kiticah, posebno tistih z osebnimi zaimki (okrog 50 primerov) in s parom *nazaj/zdaj* (23). Velika pogostnost osebnih zaimkov gre seveda največ na rovaš dokaj popularnih variant obrazca *ti-in-jaz* (gl. # 5, 8, 9, 44, 45). Besedni par *nazaj/zdaj* opominja žive, naj mrtvih ne kličejo *nazaj*, ampak naj jih *zdaj* rajši pustijo pri miru (gl. # 1, 35). Dejstvo, da ima trivrstičnokitični tip (III) več besedil (42), vendar manj različnih parov (21) kot večvrstični (IV) tip (22 besedil, 36 parov), je razumljivo, ker tip IV vsebuje od 5- do 13-vrstične kitice, in ima zato lahko tudi več rimajočih se parov besed.

V razporeditvi teh parov (gl. Preglednico 2) obstaja pri besednih vrstah zanimiva variacija med mešanim (samostalniki—glagoli—zaimki—prislovi) in glagoli/glagoli. Prva večja razlika se vidi v precej večjem številu parov skupine mešano pri *a*-rimi (76 od 112 ali 68 %) kot pri *b*-rimi (27 od 86 ali 31 %); *b*-rimo v glavnem zaznamujejo pari Sam/Sam in Glag/Glag (= 59, proti skupini mešano = 27). Veliko teh parov je trizložnih samostalnikov in glagolov, kot npr. *žioljenje/trpljenje* (vsaj 10 primerov, gl. # 50, 66), *počiva/uživa* (5, gl. # 47, 64, 69), *ločila/prosila* (5, gl. # 46) in *dosegel/legel* (4, gl. # 48, 49). Ta besedila poudarjajo težko življenje, ločitev, nedosežene cilje, končni (zaželeni in neprekinjeni) počitek in upanje v (nebeški) raj.

V statistični razporeditvi Sam/Sam in Glag/Glag pri vsaki rimi je razlika precej večja pri *b*-rimi (Sam/Sam = 25 %, Glag/Glag = 45 %) kot pri *a*-rimi (Sam/Sam = 13 %, Glag/Glag = 19 %). Obakrat je več glagolskih kot samostalniških parov, hkrati pa več pri *b*- kot pri *a*-rimi. Vzeto skupaj: Sam/Sam = 35 (18 %) in Glag/Glag = 60 (30 %) Druga (potencialno še bolj) zanimiva razporeditev Sam/Sam in Glag/Glag pri vsaki rimni skupini je, da je kolikostno razmerje med Sam/Sam in Glag/Glag manjše in manjše, ko gremo od tipa I proti tipu IV. Vendar je za kako širšo in bolj zanesljivo posplošitev naše gradivo (številčno) le premajhno.

Naša štiripna besedila nekako povezuje, kot rečeno, kakih 10 rimajočih se parov besed, ki jih najdemo v dveh ali treh tipih kitic. Skupina *a*-rime vse-

buje samo dva taka para, namreč *jaz/vas* (20 primerov, v tipih I in IV, predstavlja obrazec ti-in-jaz) in *smrt/ort* (5 primerov, v tipih I in III, gl. # 61). Drugih osem parov je v *b*-rimi, jih pa lahko zreduciramo na šest, ker se par *življenje/trpljenje* (12 primerov, v tipih I, II in IV, gl. # 66) rabi v različnih slovničnih zvezah. Drugi pari so: *jame/zame* (12 primerov, v I, II in IV, gl. # 47, 56), *živeti/umreti* (6, v III in IV, gl. # 62), *počiva/uživa* (5, v I in III, gl. # 64), *grobu/miru* (4, v I in IV, gl. # 66) in *zame/zate* (4, v I in II, gl. # 57).

Našteti pari »povezujejo« oblikovno in pomensko. Oblikovno s tem, da se rabijo vsaj v dveh tipih kitic in kot skupina v vseh štiripitipnih kiticah. So tudi bodisi oblikovno nasprotje med živimi in mrtvimi (*jaz/vas*, *zame/zate* in *počiva/uživa*, tj. telo *počiva*, je mrtvo, duša pa živi in *uživa* raj) ali pa oblikovno nasprotje, vendar s poudarkom na enakovrednosti (*življenje = trpljenje = mir*), ali oboje, *živeti/umreti*, tj. nasprotje (vsaj v dveh besedilih, v MD in TV) med življenjem in smrtjo je odpravljeno oz. se nevtralizira glede na višji, važnejši cilj življenja, npr. # 77: *Življenje vsi / smo žrtvovali / da bi v svobodi / vi živeli* (ME).

2.2.2 Metrika. Metrum v glavnem sovпада z besedili rimanih kitic. Naših 321 besedil vsebuje kakih 100 primerov bolj ali manj polnih metričnih shem, največ štiristopične binarne strukture (gl. Preglednico 3). Poleg tega je še več besedil, ki kažejo samo delce ali odenke teh struktur. Nekatera besedila so kombinacije obeh binarnih metrumov, npr. v # 50 zgoraj sta prvi dve vrstici jambski (*Čemu bilo mi je življenje ...*), drugi dve pa trohejski (*Bog poslal mi je trpljenje ...*).

Preglednica 3 nam kaže, da jambaska struktura (statistično) prevladuje nad trohejsko (54 proti 40). Je pa precejšnja variacija teh dveh metrumov v prvih dveh tipih kitic: trohej prevladuje v štirivrstičnicah (17/10), jamb še bolj v dvovrstičnicah (30/16). Skoraj polovica primerov (47) je v dvovrstičnih kiticah. En vzrok za to relativno visoko število jambskih besedil v II. tipu je, da

Preglednica 3. Tipi in pogostnost metričnih struktur v 100 besedilih

		Jamb	Trohej	Daktil	Skupaj
Štirivrstičnice	161	10	17	2	29
Dvovrstičnice	96	30	16	1	47
Trivrstičnice	42	7	4	1	12
Večvrstičnice	22	7	3	2	12
	321	54	40	6	100

ima ta tip več produktivnih vzorcev z *a*-rimo, npr. *postoj/tvoj* (gl. # 58). Med 30 jambskimi besedili v II. tipu je tudi 9 kitic s petstopično zgradbo. Še drug vzrok za precejšnje število metričnih struktur v II. tipu je morda to, da dvovrstične kitice enostavno zahtevajo manj strukturne »energije« kot večvrstične. Število daktilov je sicer majhno (6), vendar jih najdemo v vseh štirih tipih besedil.

Mnoga druga besedila kažejo odenke, včasih tudi celo vrstico, vseh treh metrumov, npr. (BV):

78 Ne hčerke ne sina () — () () — () () — ()
 po meni ne bo () — () () — ()
 pustim dosti spomina
 ki rožice cveto.

Ta napis je iz l. 1978 (ali kasneje): štirivrstično besedilo z rimo *b a b a*. Prvi dve vrstici sta poznani amfibraški verz () — () () — () () — () () — () V. Vodnika (*Ne hčere ne sina / Po meni ne bo / Dovolj je spomina / Me pesmi pojo.*¹³). Drugi dve vrstici v tem besedilu (# 78) pa nimata nobene dosledne metrične strukture kot take in sta zato slaba imitacija Vodnika. Vendar v nji opazimo kar dve zanimivi strukturnopomenski posebnosti. Zveza »rožice cveto v spomin« je primerna nadomestitev Vodnikove »pesmi pojo« (prim. sveže rože na grobu). Druga posebnost je veznik *ki*, normalno oziralni zaimek, tukaj pa kot »nekaka ljudska pogovorna varianta«¹⁴ namesto navadnega vzročnega veznika *ker*.

Tudi besedilo # 79 (RS) je zanimiv primer. Je iz l. 1981 (ali kasneje), njegov avtor pa veterinar. Na spomeniku je podano kot osemvrstična kitica, njegova poetska struktura (rima in metrum) pa kažete, da je to v resnici štirivrstična kitica, v glavnem štiristopična trohejska s prestopno rimo *b a b a*:

79 Tam, gde siva / Mūra teče
 čuo doneti / sam te glas:
 blagi dnevi / stare sreče
 tam sam vzeo / slovo od vas!

Zanimivost je narečnost tega besedila, ki vzbudi v bralcu celo vrsto sociolingvističnih reakcij, domisli ga npr. razlike med narečjem in knjižnim jezikom, narečne pripadnosti, nenavadnosti narečno pisanega besedila, navadnosti oz. normalnosti pisane prekmurščine v preteklosti, kar sega celo v polpreteklo dobo ZDA¹⁵ ipd.

2.3 Slovstveni obrazci. — SSK J-ju sta *formula* in *obrazec* »predpisano ali ustaljeno besedilo za določene namene«, *obrazec* (prav tako tudi *klišé*) pa tudi »ustaljena ali pogosto ponavljajoča se oblika česa«, npr. »obrazec obrednih pesmi«. V naših besedilih imamo veliko strukturnopomenskega (pesniškega) ponavljanja, in ker je tu govor o pisani vezani besedi, ki ji ni vedno lahko določiti izvora (tj. ali izhaja iz ljudskega slovstva ali iz leposlovne literature v ožjem pomenu besede, morda celo iz literarnih klišejev), naj zaenkrat uporabimo za tako strukturnosemantično poetsko »ponavljanje« kar izraz slovstveni obrazec.

Rad bi omenil vsaj dvanajst takih obrazcev, ene bolj podrobno in druge samo kot zgled za to dokaj tvorno zvrst strukturnopoetskega jezikovnega izražanja, ki ga najdemo menda prav v vseh jezikovnih kulturah. Vrednost preučevanja teh obrazcev je tudi ta, kot pravi Leitch, da nam »kažejo, kako

¹³ Gl. A. Gspan, Razsvetljenstvo, v: Zgodovina slovenskega slovstva 1: Do začetkov romantike, ur. L. Legiša s sodelovanjem A. Gspana, Ljubljana 1956, str. 420.

¹⁴ Gl. J. Toporišič, n. d., str. 382.

¹⁵ Gl. npr. M. Kuzmič, Kako je začel izhajati AMERIKANSKI SLOVENCOV GLAS, v: Slovenski koledar '86, Ljubljana 1985, str. 126, 127, 152—155; V. Novak, Izbor prekmurskega slovstva, Ljubljana 1976; tudi J. Paternost, Sociolinguistic aspects of Slovenes in Pennsylvania, v: International review of Slavic linguistics 6, 1—3, Edmonton 1981, str. 105, 106.

človek /človeški um/ rabi določene kategorije zaznavanja in abstrakcije, da si ustvari smisel svojega sveta.¹⁶

Eden najbolj razširjenih oz. tvornih slovstvenih obrazcev v naših besedilih je obrazec ti-in-jaz (gl. # 8, 9, 43—45), včasih tudi samo del daljšega besedila (gl. # 5, 67). V našem gradivu je kakih 46 takih primerov s 26 pokopališč. Najkrajša varianta je # 80: *Si, kar sem bil, / Boš, kar sem!* (LJ). Obstaja sicer še krajša varianta (# 81: *Danes meni, jutri tebi* (MA, SD)), vendar je ta precej razširjena zveza že bolj podobna frazi ali klišeju (*Hodie mihi, cras tibi; Heute mir, morgen dir; Aujourd'hui à moi, demain à toi*), ker se pač preveč rabi v isti obliki in s tem izgublja moč ali učinkovitost strukturnopoetskega sporočanja. Da taka zveza postane spet učinkovita, si mora nadeti novo obliko, mora postati nova varianta.¹⁷

Obrazec ti-in-jaz je na Slovenskem še živ (zadnji primer v gradivu je iz l. 1982, v ČR), medtem ko moramo iskati njegove ustreznike v amerišščini (v severovzhodnem predelu ZDA) v nagrobnih napisih iz prejšnjih stoletij. Izraža neizogibnost ali gotovost smrti, kakor jo izraža obrazec pomisli-in-postoj (tudi: pomoli-in-postoj) s 16 primerki na šestih pokopališčih (gl. # 19, 20, 54, 58). Če ta dva obrazca primerjamo z varianto v angleščini (iz Massachusettsa, ZDA), opazimo podobne strukturne in pomenske posebnosti:¹⁸

Stranger, stop and cast an eye,
As you are now, so once was I.
As I am now, so you shall be.
Prepare for death, and follow me.

(Neznanec, postoj in poglej: / kar si zdaj ti, to sem bil nekoč jaz, / kar sem zdaj jaz, to boš (tudi) ti, / pripravi se na smrt in pridi za menoj.) Ameriško angleško (= A) besedilo je en obrazec, isti smisel v slovenskem (= S) besedilu pa je izražen v dveh. Z vidika S obrazec ti-in-jaz v A obkrožata (obdajata) vrstici obrazca postoj-in-pomisli. Prva vrstica A »Stranger, stop and cast an eye« je pomensko ustrezna S »Ko prideš sem pomisli in postoj« (# 58) in zadnja vrstica A »Prepare for death and follow me« je približno enaka S »saj prideš tudi ti za menoj« (# 54) ali »ta dom je moj in kmalu tudi tvoj« (# 58). Eksplicitno svarilo ali opomin v A, tj. »Prepare for death«, je v S samo implicitno, torej v A žive nagovarjajo, jih rotijo (z velelniški oblikami), naj se pripravijo (*prepare*) in sledé (mrtvim) (*follow*), medtem ko v S živim samo pravijo (v povednem naklonu), kákšen je položaj, kákšni so izgledi za žive (seveda ne pozitivni), in s tem nekako namigujejo, naj tudi živi mislijo in se pripravijo na odhod, na pridružitve mrtvim. Razlika v rabi teh obrazcev v A in S je seveda velika: ta obrazec v A ni več aktualen, medtem ko se v Sloveniji, kakor tudi na avstrijskem Koroškem,¹⁹ rabi še danes.

¹⁶ Gl. T. M. Leitch, The case for studying popular culture, v: South Atlantic quarterly 84, 2, Durham, NC 1985, str. 120.

¹⁷ D. H. George in M. A. Nelson (n. d. 1980, str. 85) pravita, da »formulas lose their strength when they become cliches, and they must be regenerated by departures from and variants on convention«.

¹⁸ Gl. D. H. George in M. A. Nelson, n. d. 1980, str. 85. Ta obrazec se pojavi v Angliji že l. 1640, gl. npr. K. Lindley, Of graves and epitaphs, London 1965, str. 160, in L. Gilbert, A grave look at history: Glimpses of a vanishing form of folk art, Sidney 1980, str. 88.

Naslednji obrazec lahko poimenujemo nedoseženi-cilj. Dve varianti smo omenili že prej (gl. # 48, 49). Nekatere variante so bolj kratke, samo prvi dve vrstici (en primer iz LJ) ali še krajši, npr. # 82: *Vsi bodo dosegli svoj cilj, le jaz ...* (TV). Najdaljšo varianto najdemo v KČ (10 kratkih vrstic, ki pa jih tu zaradi rimanja lahko prikažemo kot štirivrstičnico):

83 Vsi bodo dosegli / svoj cilj
Le jaz ga ne bom / dosegel
Ognja prepoln / poln sil
Neizrabljen / tako mlad / K pokoju / sem legel

Daljša varianta v LJ (gl. # 49) je še najbolj podobna Kosovelovemu izvirnemu besedilu. Daljše variante se sploh najbolj razlikujejo v zadnjih dveh vrsticah, npr. »Ognja prepoln poln sil« (KČ, LJ) — »Ognja prepoln, prepoln sil« (CE) — »Poln moči, poln sil« (RK); »neizrabljen k pokoju bom legel« (LJ, RK) — »k prezgodnjemu pokoju sem legel« (CE) — »Neizrabljen tako mlad K pokoju sem legel« (KČ). Vsa ta besedila s svojimi različicami postajajo variante slovstvenega obrazca.

Obrazec smrt-je-bolj-donosna-kot-življenje, s tremi variantami (gl. # 16, 17, 61), je zanimiv zaradi tega, ker je menda edini primer (tihega) humorja. V tej zvezi lahko omenimo tudi obrazec *splača-se-umreti*, če se npr. kdo nesebično žrtvuje za druge. Krajša varianta je tale: # 84: *Za kar sem umrl, bi hotel še / enkrat umreti* (JM). Seveda ni nujno, da nesebičnost človeku ob smrti pomaga, kot nam pove (z dvema glavnima variantama in šestimi besedili na petih pokopališčih) obrazec *nesebičnost-v-življenju—prazne-roke-ob-smrti*, gl. # 63. Druga varianta v LJ se razlikuje od prve samo v tem, da ima namesto besede *nobene* (v # 63) besedo *niti*. Druga besedila so v ČR, MA, ME in NM. Vendar za nekatere smrt oz. grob le izenačuje, kot nam pravi obrazec *grob-je-izenačevalec* (gl. # 73), npr. # 85: *Pravice in resnice v svetu ni / kakor tukaj enaki smo mi* (MS).

Nekateri obrazci nekako podajajo vzrok smrti, tako obrazca *življenje-utruga*, npr. # 86: *Sredi pota me je utrudilo žioljenje* (MA — 3 besedila, MI), in avtomobilska-nesreča (gl. #27). Naslednja varianta je še bolj posebljena, podomačena (ŠL):

87 Kolesa avtomobila so me / odtrgala od vas
mamica, očka, bratci, ne / žalujte
saj Andrejček je še vedno vaš.

Najbolj razširjeni verski obrazci, izreki ali vzkliki so tisti, ki vsebujejo eno ali več naslednjih besed: *Gospod-Jezus-Bog-sodnik-odrešenik* (gl. # 2, 13, 21—24, 29—31, 72, 74). Obrazec *truplo-duša* je danes manj pogost (gl. # 47, štiri druge variante najdemo še v JM, TV, TŽ in VG). Včasih je bil precej priljubljen obrazec *nazaj-raj* (gl. # 28, obstaja še kakih 10 podobnih besedil, prim. tudi # 25).

Mnoga ta (posebno verska) besedila (tudi obrazce) lahko še bolj posplošimo, in sicer s pomočjo orientacijsko-prostorske metaforske formule *SREČA* je

¹⁹ Celovški Zvon (II, 5 (1984), str. 37) ima sliko nagrobnega spomenika z napisom *Kar ste vi — smo bili mi / Kar smo mi — bote tudi vi*. Zahvaljujem se Reginaldu Vosperniku, uredniku CZ, za sporočilo, da stoji fotografirani nagrobnik v Svečah v Rožu.

ZGORA J; ŽALOST je SPODA J.²⁰ Prostorsko nasprotje ali polarnost SPODA J — ZGORA J je fizične narave in je zato nadkulturno oz. medkulturno, medtem ko je orientacijsko (prostorsko) metaforsko razmerje ŽALOST (SPODA J) — SREČA (ZGORA J) kulturno pogojeno. Naša besedila so v tem oziru lahko eksplicitna ali pa implicitna. Naslednje besedilo (PT) je dokaj ekspli-

88 Sem cvetela kakor rožica
za božji vrt usojena.
V dolini solz ni bil moj dom,
saj v nebesih večno vesela bom.

citno, ker omenja *dolino solz* oz. *ta svet* (v IB) kot žalosten kraj, torej SPODA J je ŽALOST, medtem ko je ZGORA J (v nebesih) veselje ali SREČA. Parno izrecnost SPODA J (ŽALOST) — ZGORA J (SREČA) opazimo tudi v nekaterih že omenjenih besedilih, ki jih zdaj lahko označimo npr. kot grob-raj (# 28), grob/telo-duša/nebo (# 51), truplo-duša (# 47) — tu ni čisto jasno, za kaj gre, kajti če duša *tam* (tj. menda v nebesih) *plačilo vživa*, kdo potem sploh kliče iz jame in zakaj. Morda tudi *zemske poljane* (ŽALOST) in *na božjem Srcu* (SREČA) (# 69).

V nekaterih besedilih je ena stran tega obrazca samo implicitna, npr. *tu ni trpljenja, tu je raj* (gl. # 6), torej, trpljenje lahko istovetimo s SPODA J, s solzno dolino, in raj z ZGORA J (SREČA). ZGORA J je pogosto izraženo tudi z *nad* ali *med zvezdami* (gl. # 12) ali *raj* s prilastki, npr. *sveči raj* (# 25) ali *(božji) vrt* (# 26, 88). Samo SPODA J (ŽALOST) je bolj redko, npr. v # 56, vendar je še tu morda le implicitno ZGORA J (SREČA), ker zakaj bi bilo drugače sploh treba moliti zanj.

Da je orientacijsko-prostorsko metaforsko razmerje ŽALOST-SPODA J/SREČA-ZGORA J kulturno pogojeno, vidimo npr. v # 35, kjer je ravno obratno, ŽALOST je ZGORA J; SREČA je SPODA J, namreč, govoreči sedaj mirno počiva v grobu (SPODA J), medtem ko je ZGORA J (na tem svetu) največ samo trpel. Pod rušo se mirno spi (# 40), posebno še takrat, če je ta ruša ali gomila domača (# 60). In že omenjeni obrazec *smrt-je-bolj-donosna-kot-življenje* (# 16, 17, 61) nam tudi potrди, da je SREČA lahko tudi SPODA J in ŽALOST ZGORA J.

3 Samogovori mrtvih kot sredstvo za prepričevanje živih. — Namen nagrobnih napisov je v glavnem ta, da sporočajo določeno obvestilo (informacijo) in da izražajo tudi čustva. Sporočanje je »potek, po katerem se uveljavlja družbeni vpliv.«²¹ Večina izmed naših besedil ta »družbeni vpliv« tudi res skuša »uveljaviti«, in sicer pogosto neposredno (gl. 1.3.4) z velelniškiimi oblikami, saj ima 178 besedil 274 velelniških oblik. (Gl. npr. slovstveni obrazec pomisli-in-postoj v 2.3 in # 54.)

Pri sporočanju (seveda tudi pri sporočanju v pisni obliki, kar pač naša besedila so) imajo oz. morajo imeti soudeleženci nekaj skupnega, namreč dolo-

²⁰ Glej G. Lakoff in M. Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago 1980, str. 14—21. Tudi J. Paternost, *Interdisciplinarni prikaz družbenega pomena jezika v slovenskih časopisnih osmrtnicah na dveh kontinentih*, v: *Slavistična revija* 31, 3 (julij—september), 1983, str. 199, 200.

²¹ Glej W. M. Berg in R. Boguslav, *Communication and community: An approach to social psychology*, Englewood Cliffs, NJ 1985, str. 15.

čena jezikovna znamenja (v širšem smislu), s katerimi tvorijo in sprejemajo sporočila za prenos obvestil. Vendar je za učinkovito sporočanje potrebna tudi relevantnost sporočila za soudeležence v govornem dogodku. Ogledali si bomo zanimiv primer tega, kako lahko samogovori mrtvih služijo kot posebno jezikovno strukturnopoetsko sredstvo za prepričevanje živih (ŽA, julij 1983):

Ko vstopaš v tale vrt
 kjer je prostora / dan in noč
 dovolj za vse, ki so bili nekoč
 kot mi / na zemlji živi,
 z minuto molka / části nas,
 ki spodaj mrtvi
 večno spanje spimo
 in se za zemeljskim bogastvom
 ne pehámo, / ne drhtimo!
 Ko v mislih si pri nas,
 spoštuj znan zakon, / star kot svet:
 Ne želi tujega blaga — ne kradi!
 Poruvaj z naših gred plevel
 in rože sadi.

Tu sta uporabljeni prvi dve osebi (gl. 1.1), tj. *mi, nas, spimo, se ne pehamo, ne drhtimo in vstopaš, si*; velelnik je deloma zanikan: *části, spoštuj, poruvaj, sádi* proti *ne želi, ne kradi*. To je tip večvrstičnih kitic (gl. 2.1.4) (izvirnik ima sicer 20 vrstic, vendar je tu prikazan v 14 vrsticah, da pridejo bolj do izraza rime). Rimajočih se parov je sicer malo; prevladuje (prestopna) ženska rima (*živi/mrtvi, spimo/drhtimo, krádi/sádi*), moška ima samo en par (*noč/nekóč*), kar sicer ni tipično za rimane verze teh besedil (gl. 2.2.1 in Preglednico 2).

Slovstvenih obrazcev v tem besedilu sicer ni, pač pa sta v njem dve besedi, ki sta zelo važen del metaforske strukture v naših besedilih: *vrt* in *rože*. (Podroben opis te metaforske strukture bi zahteval posebno razpravo.) Ti besedi, uporabljeni tukaj v nemetaforski zvezi, nas spominjata na metaforske zveze v mnogih naših besedilih, npr. v # 26 in 88 *vrt* pomeni nebesa in *rožica* in *cvetke* pomenijo osebe. Sicer pa lahko rečemo, da je beseda *vrt* v tem besedilu tudi malce stilno zaznamovana, ker navsezadnje pokopališče v običajnem pomenu besede le ni *vrt*.

Če to besedilo pogledamo s še širšega strukturnopomenskega in strukturnopoetskega zornega kota, vidimo najprej, kako beseda *vrt* in *rože* obdajata besedilo (prva in zadnja vrstica) in tako uokvirjata tudi preostali del sporočila na »višji« (še bolj abstraktni) ravni. Sporočilo, da je v tem vrtu *dovolj prostora za vse, dan in noč* in da *so bili* tudi mrtvi *nekoč živi*, nekako namiguje na naša obrazca ti-in-jaz in pomisli-in-postoj (gl. 2.3 in # 8, 9, 43—45 ter # 19, 20, 54, 58). Ko beremo, da mrtvi *spijo*, nam pridejo na misel take zveze kot *mirno se pod rušo spi* (# 40, gl. tudi # 42, 53) ali *počivam v miru* (# 1, gl. tudi # 18, 35, 36, 47, 64, 69). Temu sledi (skoraj bi rekli) opomin, da se ne splača drhteti oz. se pehati za *zemeljskim bogastvom*. In vsem tem ugotovitvam, tudi nravnim napotkom, sledi pravzaprav zahteva (v velelniški obliki), naj ne kradejo stvari na pokopališču, ampak naj raje poruvajo plevel in posadijo rože. In še ta koristni nasvet (gl. 12. vrstico) sloni na »znanem zakonu, starem kot svet«, s čimer sta gotovo mišljeni (in povzeti) tisti dve zapovedi, ki ju najdemo v 2. Mojzesovi knjigi 20:15, 17.

Iz zgornjega besedila je torej razvidna ne samo aplikativna možnost jezikovne strukturnopoetske (kakor tudi strukturnopomenske) oblike teh besedil, ampak tudi možnost, da imamo tako obliko (samogovori mrtvih) lahko za bolj učinkovito. Nekateri živi želijo vzpodbuditi druge žive, naj lepše ravnajo oz. skrbijo za pokopališče, in menijo, da je taka vzpodbuda lahko bolj učinkovita, bolj prepričljiva, če je izrečena z vidika samogovorov mrtvih.

4 **Z a k l j u č e k.** — Slovenska jezikovna ljudska kultura nagrobnih napisov je ena izmed redkih, ki do neke mere še nadaljuje izročilo daljših ali krajših besedil te vrste. Strukturnopoetske posebnosti v teh besedilih kažejo, da se mnogi Slovenci še vedno radi spominjajo svojih pokojnih z izbranimi besedami, v vezani besedi. V tej razpravi smo videli nekaj podrobnosti te vrste izražanja, in sicer v tistih besedilih, ki so izražena tako, kot da jih naslavljajo mrtvi živim. Tako izražanje lahko izkazuje ne samo morebitno tesno povezanost živih in bivših živih, nepozabnih bivših živih, ampak morda tudi dejstvo, da se človek včasih le rajši izrazi z besedami drugih, v našem primeru z besedami umrlih. Z njimi se lahko bolj neprizadeto pokažejo ne samo misli in ideje, ampak tudi osebna čustva.

Slovnična in pesniška struktura sta nekako gradivo, s katerim se te ideje ali čustva, osebne izpovedi, lahko izoblikujejo. V našem primeru so bile to prvo- in drugoosebne, kakor tudi velelniške in želelniške slovnične strukture, medtem ko smo v poetski strukturi opazili razne vrste kitic, rim in metrike, kakor tudi slovstvene ali strukturnopoetske obrazce, s katerimi si človek tudi lahko ustvarja ali razlaga smisel ali pomen svojega bivanja.

Naš prikaz strukturne razčlemba te vrste formalne poezije se ni (pomensko) dotaknil naslednjih dveh možnih vidikov take razčlemba.

1. V analizi teh besedil nismo šli (sistematično) prek osnovnega orisa rime in metruma, ki sta (lahko bi rekli) glavni sestavini ljudske poezije. Takó rima nje verzov v ljudskem pesništvu sloni v glavnem na kombinaciji besedotvornih in pregibalnih morfemov ter besednih vrst (*teló/nebó* — # 51, *počiva/uživa* — # 64, *luč žioljenja/luč trpljenja* — # 66). Nekatera besedila v gradivu (posebno tista, ki so jih napisali pesniki) kažejo včasih seveda bolj zapletene jezikovno-poetske strukture in bi jih lahko razčlenjali z vidika podrobnejše formalne strukture pesniškega jezika, tj. glasov, morfemov, besednih in slovničnih prvin ter slovničnih in pomenskih vlog.²²

2. Čeprav smo nekatera besedila identificirali in navedli njihove avtorje, to ni bilo storjeno dosledno, kakor tudi ni bil naš namen sistematično opredeliti razne možne strukturnopoetske posebnosti teh »ljudskih« besedil in možnosti, da so na njih vplivali pesniki (ali pa obratno, tudi »legitimni« pesnik lahko uporablja prvine ljudskega pesništva). Za tako delo bi bilo treba najprej bolj podrobno orisati jezikovne sestavine ljudskega pesništva in podati vse navedke ali polnavedke raznih pesnikov.

Vsa ta besedila bi lahko klasificirali tudi z vidika raznih pomenskih kategorij, npr. z vidika posvetnih in verskih besedil, vsakih s svojimi lastnimi kate-

²² Primer rabe in uporabe slovničnih oblik in slovničnih kategorij v takem pesniškem jeziku vidimo npr. pri R. Lenček, Poskus gramatične analize pesniškega teksta: Joža Lovrenčič, 'Jug v okviru', v: Language and literary theory. In honor of Ladislav Matejka. Ur. B. A. Stolz, I. R. Titunik in L. Dolezel. Ann Arbor, MI 1984 (= Papers in Slavic philology 5), str. 77—82. Prim. tudi R. Neuhäuser, n. d.

gorijami. Na ta način bi laže opredelili razne poglede na življenje in smrt, od misli o neizogibnosti smrti do misli o avtomatičnem večnem življenju (vsega skupaj kakih 12 kategorij). Naj za konec omenimo še en (morda sprva nenavaden) pogled na vzrok za ta strukturnopoetska besedila, namreč možnost zdravilne (terapevtske) vrednosti teh besedil.

Shakespeare pravi v *Macbethu*, da je koristno, če se žalost ubesedi (»give sorrow words«), in kot vemo, je to povedal v strukturnopoetski jezikovni obliki. Isto vidimo v naših nagrobnih napisih te vrste: žalost je v njih pogosto izražena v pesniški obliki, in sicer taki, ki je že sestavni del tradicionalne slovenske jezikovne kulture. Zato imamo ta besedila lahko tudi za tip (so)žalnih kart, s to izjemo seveda, da so *javne*. Sožalne karte so (s strukturnopomenskega vidika) navadno dveh vrst, čisto osebne, privatne, pa tudi bolj splošne, formularne, bolj vzorčevske. Naša besedila so včasih prav tako zelo osebna, privatna, a velikokrat tudi dokaj sformulizirana, skoraj neosebna (primer nenavadno osebnih ali »zasebnih« so enobesedna besedila, ki jih lahko opazimo tu in tam, npr. *Tata* (NG) ali *Boža* (LJ) kot edino pisno sporočilo na nagrobnem spomeniku). Nagrobni napisi, te javne žalne karte (enobesedne ali pa večvrstične), kažejo, da je bil umrli ne samo posameznik, individuum, ampak tudi član določenega družbenojezikovnega okolja, in že priznanje tega dejstva nekako vključuje možnost terapevtske vloge teh besedil.

Pokopališče z nagrobnimi napisi v Sloveniji je pogosto važen simbol slovenske ljudske jezikovne kulture z morebitno zdravilno vlogo. Je prostor, kjer mnogi žalujejo javno, tudi ustvarjalno, in sicer s pomočjo gradiva iz svoje lastne domače strukturnopoetske jezikovne zakladnice.

SUMMARY

Slovenian is one of the few cultures which continue the epitaph tradition into the 1980s. While the majority of tombstone inscriptions in Slovenia are simply statements of basic biographical detail, there are also thousands of epitaphs or statements in verse and they fall (in terms of structural-semantic aspects) into three major categories: (1) statements phrased as if addressed by the living to the dead; (2) statements phrased as if addressed by the dead to the living; and (3) others.

In this study we are concerned only with the second category, the language of monologues of the dead. It is based on the sample of some 720 texts (from 70 cemeteries throughout Slovenia) collected mostly in 1983. (The total number of texts in all three categories is close to 5,000 and comes from some 98 cemeteries investigated.)

This study discusses the following three aspects of these monologues: grammatical, poetic (structural), and applicational. The grammatical structure section (1.) treats first the first grammatical person (explicit and implicit), which is the structural foundation of our monologues, and then discusses the role of the imperative (positive and negative) and optative forms.

The section on poetic structure (2.), the major portion of the study, first discusses the types and frequency of stanzas (in terms of rhyme and meter). The four major types in terms of frequency of occurrence are four-line, two-line, three-line, and multi-line stanzas. Then follows a brief (also statistical) survey of rhymes and meters in these stanzas. This section also includes a brief discussion of literary formulas which are part and parcel of these texts.

The third section (3.), monologues of the dead as a means of persuasion of the living, contains a text, a statement, which was found posted on one cemetery's bulletin board and in which the living are urged (by means of some of these structural and poetic features of monologues of the dead) to take good care of the cemetery.

The study includes three tables, (1) Texts of monologues of the dead (1st person only) in terms of the grammatical number (singular, dual, plural) in three parts of speech; (2) Different rhyming word pairs in terms of the four stanza types and some parts of speech; and (3) Types and frequency of metrical structures in 100 texts. The pertinent texts are numbered, # 1—88.

Epitaphs in these texts may also be viewed as kinds of public sympathy cards used in the grief-handling process and therefore may have therapeutic value as well, not only temporarily and for only a few selected individuals, but permanently, and freely available for public at large. Thus a typical Slovenian cemetery with its epitaphs may be a way for many individuals not only to publicly cope with their sorrow and grief, but also to grieve creatively through the use of poetry.